

ARRIANOS ALÁN HADJÁRATA ÉS HADRIANUS CSÁSZÁR PROVINCIÁLIS PÉNZVERÉSE

FORISEK PÉTER

Cassius Dio leírta, hogyan járta végig Hadrianus a birodalmat, a császár személyesen ellenőrizte mindent, a katonai táborokat, a fegyvereket, az erődítmények védműveit, nemcsak a tiszteket, hanem az egyszerű közkatonákat is. Sok mindent megújított és átalakított, hogy a hadsereg és a katonák harci erejét megerősítse. Hogy példát mutasson katonáinak, sohasem kocsival utazott, csakis lóháton, sokszor dacolva a szélsőséges éghajlattal, a germán hideggel és az egyiptomi forrósággal.¹

A védelem megerősítése mellett Hadrianus a külpolitikában szakított elődje, Traianus hódító politikájával, Dacia provincia kivételével feladta és a „határok nélküli” birodalmat egy fizikailag is jól látható határral különítette el a római uralom alatt nem álló barbár területektől. A Cassius Dio által is megörökített védelmi rendszer a határmenti provinciákban állomásozó katonai egységeken és a határok előterében húzódó kliens-államokon alapult.² A császár utazásai, ellenőrző tevékenysége, a provinciákban hozott rendelkezései mind ezt a védelmet kívánták erősíteni. Hadrianus uralkodása a béke időszaka volt, elődje Traianus időszakához képest. A parthus háborúkat lezárta, kisebb villongások után békére törekedett, komoly katonai konfliktus a 132–135 közötti Bar Kochba-felkelés volt Iudaeában, a másik pedig a 135-ben a birodalomba betörő alánok elleni háború, amelyet első-sorban a történetíró Arrianostól, Cappadocia provincia helytartójától ismerünk.³ Ez utóbbival foglalkozom a tanulmányban és azt vizsgálom, hogy a római szokásoknak megfelelően van-e nyoma a hadrianusi pénzverésben a konfliktusnak. Közismert, hogy a római császárok egy-egy nagyobb katonai győzelmük után többek

¹ Cass. Dio 69. 9.

² A Római Birodalom határvédelmét Edward Luttwak három korszakra osztotta, ezek közül a második korszak volt a Hadrianussal kezdődő fizikai határ kiépítése, a birodalom határainak védelme, a limes mentén kiépített erődhálózat, valamint a határok előterében húzódó kliensállamok láncolatának kiépítése. Luttwak könyve komoly vitát generált az ókortörténészek között, elképzelését elutasítják: ISAAC 1992, MATTERN 1999, WHITTAKER 2004, 28–29; elfogadják: WHEELER 1993, WHEELER 2007, 237–238, WHEELER 2010, CHAMPION 2004.

³ A hadjáratról maga Arrianos számol be rövid értekezésében az *Ektaxis kata Alanón*ban, amelyben leírja, hogy milyen menetoszlopban vonuljon fel a serege az alánok ellen, illetve ha csatára kerül sor, akkor milyen csatarendben álljanak fel a katonái. Maga a mű valószínűleg Arrianos napiparancsaiból született, amelyeket a hadjáratra készülve adott ki. Szövegkiadás: ROOS 1967–68. Legfontosabb irodalom: BOSWORTH 1977, BOSWORTH 1993, FORISEK 2013, PELHAM 1896, RUSCU–RUSCU 1996.

között a pénzverésben tudatták alattvalóikkal győzelmüket. Traianus császár például DACIA CAPTA veretű érméssel tudatta a birodalom lakóival a korábbi dák királyság bukását, illetve hogy római provinciává tette.⁴

Cappadocia provincia rendkívül fontos stratégiai szerepet töltött be, ugyanis a térségben nem volt olyan természetes határvonal, mint pl. a Rajna, vagy a Duna Európában.⁵ A keleti limes rendkívül változatos földrajzi viszonyokkal rendelkezett: magas hegyek csupán néhány járható folyóvölgygel, lakatlan, vagy kisebb törzsek által lakott félsivatagos-sivatagos területek, gazdag termékeny földek, sűrű városi hálózattal. Cappadocia a római–parthus határt őrző Syria provinciától északra terült el, és a Tigristől a Kaukázusig terjedő területet felügyelte és védte.⁶ A provincia megszervezése és védelmének kialakítása még a Flaviusok nevéhez fűződött.⁷ Titus két legiót vezényelt ide, az egyik Melitenében, a másik Satalában állomásozott.⁸ A védelmet számos segédcsoport erősítette, amelyek a provincián áthaladó legjelentősebb keleti főútvonal mentén (Antiochia–Samosata–Melitené–Satala–Trapezunt) sorakoztak fel. A tengerparti védelmet a *classis Pontica* látta el.⁹ Cappadocia provincia legiói és segédcsoportjai a birodalom legjobb hadseregei közé tartoztak. Egységeik mind Domitianus, mind Traianus háborúiban megfordultak. Traianus parthus háborúiban Cappadocia volt a római sereg északi bázisa, Bosworth szerint Arrianos ekkor kaphatta első fontos katonai feladatát a térségben, ő szervezte meg a kaukázusi átjáró, az ún. Kaszpi-kapuk védelmét.¹⁰

A 135-ös alánok elleni háborúról nagyon kevés forrásunk van.¹¹ Themistius a Kr. u. IV. századi író *A filozófusok dicsérete* című könyvében azt írja, hogy Arrianos nemcsak visszaverte az alán betörést, hanem az előbb említett kaukázusi átjárón, a Kaszpi-kapukon keresztül vissza is űzte őket a sztyeppékre és helyreállította Róma tekintélyét a keleti térségben, megerősítve Róma vazallusait Albániát és Ibériát.¹² A már említett Cassius Dio is megemlíti azt, hogy az alánok átkeltek a

⁴ Pl. RIC II. 250. Nr. 96.

⁵ A provinciáról részletesen ír: STRABÓN: *Geógr.* 12. 1. 1.

⁶ Az Euphratés határhoz lásd WHEELER 2011, 243–246.

⁷ Vespasianus 76-ban vonta össze egy provinciává Kappadokiát, Galatiát és Pontost (Suet. *Vesp.* 8.); HALFMANN 1986, 39–51; TEJA 1993, 1087; SILBERMAN 1993, 280–281.

⁸ Melitenében a legio XII Fulminata, Satalában a legio XV Apollinaris állomásozott. A MAVORS-Institute for Ancient Military History honlapján naprakész információk olvashatók a kis-ázsiai római védelemről. Satala földrajzi környezete és a tábornak a védelemben betöltött helyzetével kapcsolatos kutatásokhoz lásd: http://www.mavors.org/en/projects_3.htm

⁹ SILBERMAN 1993, 281–284.

¹⁰ BOSWORTH 1983.

¹¹ Az alán betörés időpontja bizonytalan, Bosworth a 135-ös évet tartja elfogadhatónak Cassius Dio alapján. BOSWORTH 1977, 219. Az alánokhoz: ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018, 161–168, a Kr. u. 135-ös alán betöréshez 163.

¹² THEMISTIUS 34. 8. Hadrianus és Antoninus Pius császárok bölcsen megbízták egy alánok elleni hadjáratot koruk egy-egy neves filozófusát, Flavius Arrianost és Q. Iunius Rusticust. Themistius tévesen összemosta a két személyt és azt írja, hogy mindketten

Kaukázuson és betörték a Rómával szövetséges Albániába, Ibériába és Armeniába. Cappadocia helytartója Arrianos teljes haderejével vonult fel ellenük. Végül Vologaesus arméniai király ajándékainak és Arrianos hadműveleteinek köszönhetően az alánok visszavonultak.¹³ A legfontosabb forrásunk magától Arrianostól származik, ez az *Ektaxis kata Alanon*, amelyben leírta, hogy serege milyen egységekből áll, milyen menetoszlopban vonul fel és egy esetleges csata esetén milyen csatarendben álljanak fel katonái. Arról azonban ő maga sem ír, hogy történt-e összecsapás az ő hadsereg és a portyázó alánok között.

A hadtörténeti szakirodalomban Arrianos leírása az egyik legalapvetőbb forrásunk a római katonai menetoszlop felépítéséhez és a csatarendhez.¹⁴ A szakirodalomban azonban nem foglalkoznak az alán hadjárattal, mivel bizonytalan forrásaink vannak arra, hogy Arrianos valóban megütközött az alánokkal. Arrianos leírásából tudjuk, hogy a helytartó egy viszonylag nagy létszámú hadsereget, legalább 20 000 embert vont össze és vitt magával a hadjáratra. Azt mindenképpen érdemes megfontolni, hogy egy olyan történetíró, mint Arrianos, biztosan írt volna egy művet élete egyik legfontosabb eseményéről, az alánok legyőzéséről. Azt is tudjuk azonban, hogy volt egy *Alaniké* című könyve is, amely elveszett (több kutató szerint ennek a része volt az is). Az is megfontolandó érv, hogy az Antoninus korról részletesen beszámoló – szintén gyakorló hadvezér – Cassius Dio sem említi meg, hogy ténylegesen volt-e ütközet a két sereg között.

Arrianos egyik mai kutatója Everett Wheeler szerint Arrianos sikeresen visszaverzte az alán támadást, azonban a forrásainkban nincs közvetlen bizonyíték arra, hogy ezért bármiféle elismerést kapott.¹⁵ Közvetett bizonyítéknak tekinti Hadrianus emlékkeretét, amelyet 134–138 között vertek *EXER(CITVS) CAPPADOCIAE S.C.* felirattal.¹⁶ A vereteket korábban inkább Hadrianus 129-es kis-ázsiai látogatásával hozzák kapcsolatba,¹⁷ ez azonban kevésbé valószínű, hiszen akkor legkorábban a császár látogatása után öt évvel verték volna ezt az érmét. Wheeler szerint elképzelhető, hogy az érme Arrianos győzelmének állított emléket.

Hadrianus az utazásainak emlékére számos pénzt veretett, amelyek alapvetően négy csoportba sorolhatók. Az első típusba azok az érmék tartoztak, amelyek egy-egy provinciába tett látogatását örökítették meg: *AEGYPTUS*, *AFRICA*, *ASIA*, *BRITANNIA*, *CAPPADOCIA*, *DACIA*, *GERMANIA*, *HISPANIA*, *ITALIA*, *IUDAEA*, *MAU-*

legyőzték az alánokat és mindketten consul ordinariusok voltak. Bosworth hívta fel a figyelmet arra, hogy a themistiosi helyet nem kell elvetni ezért a tévedésért (Arrianos csupán consul suffectus volt, arra vonatkozóan pedig nincs adatunk, hogy Q. Iunius Rusticus legyőzte volna az alánokat). BOSWORTH 1977, 229–230.

¹³ Cassius Dio: Hist. Rhóm. 69. 9. 15. Vö. BACHRACH 1973, 8–10.

¹⁴ BRILLOWSKI 2017.

¹⁵ WHEELER 1978, 352–353.

¹⁶ BMC III. 498.; RIC II. 458. Nr. 914. Vö. ROBERTSON 1971, 159. Nr. 588. CAPPADOCIA veretek: BMC III. 508–509.

¹⁷ WEBER 1907, 234.

RETANIA, SICILIA, PANNONIA, ALEXANDRIA és a NÍLUS felirattal. Az ADVENTUS AUGUSTI érmék a császár megérkezését ünnepelték az egyes provinciákba, vagy városokba. A RESTITUTOR kezdetű érméi egy-egy közösség érdekében kifejtett újjászervező, újjáépítő tevékenységének állított emléket: RESTITUTOR ACHAIAE, AFRICAE, ARABIAE, ASIAE, BITHYNIAE, GALLIAE, HISPANIAE, ITALIAE, IUDAEAE, LIBYAE, MACEDONIAE, PHRYGIAE, SICILIAE, NICOMEDIAE. A pénzek negyedik csoportját az egyes provinciákban állomásozó hadseregeknek verték: EXERCITUS BRITANNIAE, EXERCITUS CAPPADOCIAE, EXERCITUS DACIAE, EXERCITUS DELEMATIAE, EXERCITUS GERMANIAE, EXERCITUS HISPANIAE, EXERCITUS MAURETANIAE, EXERCITUS MOESIAE, EXERCITUS NORICI, EXERCITUS RAETIAE, EXERCITUS SYRIAE, EXERCITUS THRAECIAE.¹⁸

Számunkra az utolsó csoport az érdekes, hiszen Wheeler elmélete szerint a cappadociai hadsereg *virtus*-ának dicsérete a nem sokkal korábbi alánok felett aratott győzelemre utalhat. A numizmatikai szakirodalom azonban nem egységes abban a kérdésben, hogy Hadrianus EXERCITUS feliratú pénzeit mikor verték. Van olyan elképzelés, hogy a veretek többsége Hadrianus Kr. u. 136-os *vicennaliá*-ja (uralkodásának huszadik évfordulója) előtt készült.¹⁹ A *Roman Imperial Coinage* szerkesztői Mattingly és Sydenham szerint is ezek a pénzek Kr. u. 134–138 között keletkeztek. Erre utal egységes veretük, amely elsősorban az előlapon a császár képmásának azonosságát jelenti.²⁰

Wheeler már említett tanulmányában a történetírói forrásokon és pénzérméken kívül még egy szintén Arrianos által írt művet tart indirekt bizonyítéknak a kutatás Arrianos alánok felett aratott győzelme bizonyítékának, ez pedig Arrianos *Taktikai értekezése*.²¹ Abban a kutatók többsége egyetért, hogy ez a mű Hadrianus *vicennaliá*-jára készült. Alapvetően két részből áll, egy hosszú leírás a korábbi időszak hadművészetéről (konkrétan a hellénisztikus phalanxról), illetve egy leírás a lovasság kiképzéséről és a lovassági hadviselésről. A szakirodalomban rendkívül eltérő vélekedések vannak a Taktika célját illetően. A leginkább elfogadott feltételezés az, hogy a mű a cappadociai helytartó hivatalos beszámolója volt a császárnak az általa (mármint Hadrianus által) bevezetett lovassági reformok végrehajtásáról, amelyet azonban Hadrianus antikvárius érdeklődése miatt kiegészített a korábbi időszak hadművészetének (konkrétan a hellénisztikus phalanx) bemutatásával.²² Davies szerint Arrianos a császár utasítására írt egy művet a korabeli lovassági reformokról,²³ míg vele ellentétben Bosworth szerint Arrianus saját maga készítette művét a kor antikvárius érdeklődői számára.²⁴ Többen arra hívták fel a figyelmet,

¹⁸ WITULSKI 2007, 158.

¹⁹ A vicennaliát hivatalosan 116. december 13-án ünnepelték. WHEELER 1978, 354. 15. lbj.

²⁰ BMC, Imp. ill, 497–504; RIC II, 457–462.

²¹ WHEELER 1978 főleg 363–365.

²² SCHWARTZ 1896, 1233.

²³ DAVIES 1971, 754.

²⁴ BOSWORTH 1972, 183. és BOSWORTH 1977, 242–244.

hogyan Arrianos saját korabeli utalásai azt is jelenthetik, hogy esetleg egy gyakorlati kézikönyvnek szánta.²⁵ *Arrianos Ektaxis kata Alanon*-ját elolvasva láthatjuk, hogy a hadvezér elsősorban a lovasságára alapozta taktikáját. Többen is osztják Bosworth azon feltételezését, hogy Arrianos műve nemcsak a korabeli hadrianusi lovassági reformoknak kívánt emléket állítani, hanem saját alánok felett aratott győzelmének is, amelyet a nevezett taktikával ért el.

BIBLIOGRÁFIA

BACHRACH 1973

B. S. BACHRACH: *A History of the Alans in the West: From Their First Appearance in the Sources of Classical Antiquity through the Early Middle Ages*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1973 (Minnesota Monographs in the Humanities, 7).

BIRLEY 2007

A. R. BIRLEY: From Hadrian to the Antonines. In: *The Cambridge Ancient History*. Vol. XI. Eds. A. BOWMAN–P. GARNSEY–D. RATHBONE. Cambridge, Cambridge University Press, 2007, 132–194.

BIRLEY 1997

Anthony R. BIRLEY: *Hadrian. The Restless Emperor*. London–New York, Routledge, 1997.

BMC

H. MATTINGLEY: *Coins of the Roman Empire in the British Museum*. Vol. 3. *Nerva to Hadrian*. London, 1936. (2nd edition London, 1976. Prepared by R. A. G. Carson)

BOSWORTH 1972

A. B. BOSWORTH: Arrian's Literary Development. *Classical Quarterly* 22/1. 1972, 163–185.

BOSWORTH 1977

A. B. BOSWORTH: Arrian and the Alani. *Harvard Studies in Classical Philology* 81, 1977, 217–255.

BOSWORTH 1983

A. B. BOSWORTH: Arrian at the Caspian Gates: A Study in Methodology. *The Classical Quarterly* 33/1. 1983, 265–276.

BOSWORTH 1993

A. B. BOSWORTH: Arrian and Rome. The Minor Works. In: *ANRW II*. 34. 1. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1993, 221–275.

²⁵ Pl. az ókori hadtörténettel foglalkozó művek közül a klasszikusnak számító KROMAYER–VEITH 1928, 14. vagy KIECHLE 1965, 108–109.

CHAMPION 2004

C. B. CHAMPION: *Roman Imperialism. Readings and Sources*. Malden (MA), Wiley-Blackwell, 2004.

DAVIES 1971

R. W. DAVIES: „Cohortes equitatae”. *Historia* 20, 1971, 751–763.

FORISEK 2013

FORISEK Péter: *Arrianos-tanulmányok*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2013.

HALFMANN 1986

H. HALFMANN: Die Alanen und die römische Ostpolitik unter Vespasian. *Epigraphica Anatolica* 8, 1986, 39–51.

ISAAC 1992

B. ISAAC: *Limits of Empire. The Roman Army in the East*. Oxford, Oxford University Press, 1992.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2018

ISTVÁNOVITS Eszter–KULCSÁR Valéria: „... aligha állhat nekik bármely csata-rend ellent.” *Egy elfelejtett nép, a szarmaták*. Nyíregyháza–Szeged, 2018.

KIECHLE 1965

Franz, KIECHLE: Die 'Taktik' des Flavius Arrianus. *Bericht der Römisch Germanischen Kommission* 45, 1965, 87–129.

KROMAYER–VEITH 1928

J. KROMAYER–G. VEITH: *Heerwesen und Kriegsführung der Griechen und Römer*. München, Beck, 1928.

LUTTWAK 1976

LUTTWAK: *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century AD to the Third*. Baltimore–London, Johns Hopkins University Press, 1976.

MAKKAI–MÓCSY 1986

MAKKAI László–MÓCSY András: *Erdély története. I. A kezdetektől 1606-ig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

MATERN 1999

S. P. MATERN: *Rome and the Enemy. Imperial Strategy in the Principate*. University of California, Los Angeles, 1999.

MITCHELL 1993

St. MITCHELL: *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor. Vol. I, The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule*. Oxford, Clarendon Press, 1993.

MITFORD 1980

T. B. MITFORD: Cappadocia and Armenia Minor. Historical Setting of the Limes. In: *ANRW II. 7. 2*. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1980, 1169–1228.

PELHAM 1896

H. F. PELHAM: Arrian as Legate of Cappadocia. *The English Historical Review* 44, 1896, 625–640.

RIC II

Harold MATTINGLY–Edward Allen SYDENHAM: *Roman Imperial Coinage Vol. 2. Vespasian–Hadrian (69–138)*. London, 1926.

ROBERTSON 1971

A. S. ROBERTSON: *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet. II*. Oxford, 1971.

ROOS 1967–68

A. G. ROOS: *Flavii Arriani quae exstant omnia*. Leipzig, B. G. Teubner, 1967–1968.

SCHWARTZ 1896

Eduard, SCHWARTZ: Arrianus (9). In: *PWRE* II. 1896, 1230–1247.

SILBERMAN 1993

Alain SILBERMAN: 'Periple du Pont Euxin': Essai d'interprétation et d'évaluation des données historiques et géographiques. In: *ANRW* II. 34. 1. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1993, 276–311.

TEJA 1993

R. TEJA: Die römische Provinz Kappadokia in der Prinzipatszeit. In: *ANRW* II. 7. 2. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1993.

RUSCU–RUSCU 1996

D. RUSCU–L. RUSCU: Ektaxis kata Alanon a lui Arrian si strategia defensivă a imperiului Roman în epoca Hadrianică. *Ephemeris Napocensis* 6, 1996, 205–259.

WEBER 1907

W. WEBER: *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*. Leipzig, 1907.

WHEELER 1978

Everett L. WHEELER: The Occasion of Arrian's *Tactica*. *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 19/4. 1978, 351–365.

WHEELER 1993

E. L. WHEELER: Methodological Limits and the Mirage of Roman Strategy. *Journal of Military History* 57/1. 1993, 7–41. és 215–240.

WHEELER 2010

E. L. WHEELER: Rome's Dacian Wars: Domitian, Trajan and Strategy on the Danube. Pt. I-II. *Journal of Military History* 74. 2010, 1185–1227.

WHEELER 2011

E. L. WHEELER, *The Army and the Limes in the East*. In: *A Companion to the Roman Army*. Ed. P. ERDCAMP. Malden (MA), Wiley, 2011, 235–266.

WHITTAKER 2004

C. R. WHITTAKER: *Rome and its Frontiers. The Dynamics of Empire*. New York, Routledges, 2004.

WITULSKI 2007

Thomas WITULSKI: *Kaiserkult in Kleinasien*. Göttingen, 2007.